
Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

Πόπη Πολέμη, Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Ελληνικά Βιβλία 1864-1900, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Εργαστήρι 4, 1990, 506 σ.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.463](https://doi.org/10.12681/mnimon.463)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1991). Πόπη Πολέμη, Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Ελληνικά Βιβλία 1864-1900, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Εργαστήρι 4, 1990, 506 σ. *Μνήμων*, 13, 378-381. <https://doi.org/10.12681/mnimon.463>

μένη και υπαινικτική — η κυρία Χριστίνα Κουλούρη έχει επεξεργαστεί το θέμα στην αδημοσίευτη, ελπίζω όχι για πολύ ακόμα, διδακτορική-της διατριβή— τελικά αυτονομείται και μπορεί να διαβαστεί ανεξάρτητα. Πρέπει όμως να διαβαστεί προσεχτικά, όπως και γράφτηκε, γιατί πίσω από την εναργή εικόνα των τάσεων που εκδηλώνονται στα εγχειρίδια και στους εκπαιδευτικούς στόχους που τα καθορίζουν, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται επίσης και τους ιδεολογικούς ορίζοντες του αιώνα.

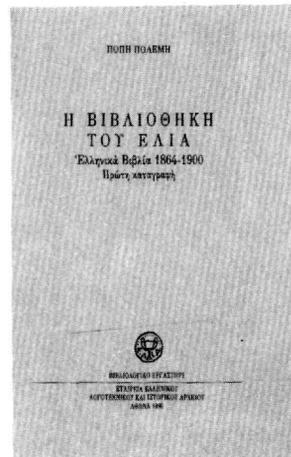
Δεν πρέπει να υποτιμηθεί, τέλος, και η αυτοτελής λειτουργία της βιβλιογραφίας. Πρώτον για την ερευνητική-της αξία είναι καρπός επίμονων και πολλαπλών ζητήσεων. Έπειτα γιατί αποτελεί σημαντική πηγή του θέματος καθεαυτή· τρίτον γιατί κάθε συστηματική βιβλιογραφία υπηρετεί ποικίλες χρήσεις.

Άρτιο και στα επιμέρους τμήματά-του, οργανωμένο ως αλληλένδετο σύνολο, το βιβλίο της κυρίας Χριστίνας Κουλούρη προωθεί παράλληλα και την έρευνα και τις συνθετικές-μας περιέργειες.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Πόπη Πολέμη, *Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Έλληνικά Βιβλία 1864-1900*, Αθήνα, Έταιρεία Έλληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Έργαστήριο 4, 1990, 506 σ.

Η άπουσία έθνικης βιβλιογραφίας για την περίοδο μετά το 1863 αποτέλεσε ένα από τα πάγια άλλοθι των έρευνητών, που κατέφευγαν έτσι με λιγότερες τύψεις στην «επιλεκτική» χρήση των πηγών. Η άπουσία αυτή βεβαίως συνάδει με την ευρύτερη έλλειψη έργων ύποδομής και τεκμηρίωσης που χαρακτηρίζει το χώρο της έρευνας στον τομέα της νεοελληνικής ιστορίας. Είναι λοιπόν φυσικό η έκδοση ενός παρόμοιου έργου να σημαίνει ανακούφιση για τον ιστορικό που ήταν υποχρεωμένος, για να συγκροτήσει το σώμα των πηγών του, να διεξέλθει καταλόγους βιβλιοθηκών, τοπικές και θεματικές βιβλιογραφίες, περιοδικά έντυπα κ.ο.κ. Ανακούφιση, όχι επειδή προστίθεται άλλο ένα βιβλιογραφικό έργο στα έως τώρα υπάρχοντα, αλλά γιατί πρόκειται για το πρώτο συνθετικό έργο παρουσίασης της ελληνικής έκδοτικής παραγωγής στην περίοδο 1864-1900. Ένα έργο χρονοβόρο και επίμοχθο, που μάς πρόσφερε η γνώση και το μεράκι της Πόπης Πολέμη. Οι χρόνιες αδράνειες ιδρυμάτων και βιβλιοθηκών, οι μεμψιμοιρίες των έρευνητών, προσκρούουν τώρα σε μια σαφή «πρόκληση»: παρουσίαση και συνοπτική περιγραφή, για το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, 5.500

περίπου έντύπων, προσιτών μάλιστα στον επίδοξο ανάγνώστη, με έπιμελημένα εύρητη-
ρια τυπογράφων, έκδοτων, τόπων έκδοσης, κυρίων όνομάτων.

Ή Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ βεβαίως ξεπερνά κατά πολύ τó επίπεδο του έργαλείου
δουλειάς. Παρόλη τή σεμνότητα τής προλογικής παρουσίασης, πού ύποδεικνύει και τά
όρια τής πρώτης αúτης συνθετικής άπόπειρας, ή Πόπη Πολέμη έκμεταλλεύεται με τόν
καλύτερο δυνατό τρόπο τίς πέντε εισαγωγικές σελίδες για νά διατυπώσει πυκνές παρα-
τηρήσεις σχετικά με τή βιβλιοπαραγωγή τής περιόδου. Οί παρατηρήσεις αυτές δέν
ύπαγορεύονται προφανώς άποκλειστικά άπό τή «Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ». Ή συμμετο-
χή τής συγγραφέως στό σημαντικό έρευνητικό πρόγραμμα, πού έχει θέσει ως στόχο του
τήν καταγραφή τής Έλληνικής Βιβλιογραφίας του 19ου αιώνα, τής πρόσφερε τó άπα-
ραίτητο πλαίσιο για νά εντάξει τήν έμπειρία τής πρώτης αúτης καταγραφής. Ή δυνα-
μική του παρόντος βιβλίου έξαρτάται έξάλλου άμεσα άπό τó γεγονός ότι άνήκει σέ μιá
εύρύτερη έρευνητική προσπάθεια, τής οποίας άποτελεϊ μέρος και άφετηρία. Ή « Έλλη-
νική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα» έρχεται νά καλύψει ένα μεγάλο όσο και άσυγχώρη-
το κενό τής νεοελληνικής ιστορίας: άφενός νά προσφέρει τήν άπαραίτητη έρευνητική
ύποδομή σέ κάθε μελετητή τής περιόδου, άφετέρου νά άποτελέσει ή ίδια αúταρκες ύλικό
ιστοριογραφικής έπεξεργασίας.

Ή ιστορία του βιβλίου άποτελεϊ αναμφίβολα καθιερωμένο κλάδο τής ιστορικής
έπιστήμης, άν και τó περιεχόμενο της καθώς και οί μεθοδολογικές της προσεγγίσεις
άνανεώνονται συνεχώς. Οί κίνδυνοι άπό καταγραφές ή άποσιωπήσεις βιβλίων-κειμηλί-
ων ύως δέν έχουν άκόμη παρέλθει άνεπιστρεπτί. Άπό τή στιγμή όμως πού τó βιβλίο
τίθεται «στην ύπηρεσία τής ιστορίας», σύμφωνα με τόν έναλλακτικό τίτλο πού προτει-
νει ó Lucien Febvre για τó έργο *L'apparition du livre*, ή άποκλειστική —άλλά όχι και
τυπολατρική— προσήλωση στα μορφικά χαρακτηριστικά του έντύπου μπορεί νά οδηγή-
σει σέ γόνιμες παρατηρήσεις σχετικά με τó βιβλίο-προϊόν τής κοινωνίας: πάρατηρήσεις
τόσο ποσοτικές (διακυμάνσεις τής έκδοτικής παραγωγής στη διαχρονία, γεωγραφική
κατανομή τών έντύπων, μέγεθος τών «τραβηγμάτων», επανεκδόσεις και διάρκεια ζωής)
όσο και ποιοτικές (θεματική σύνθεση και πυκνότητα τών τίτλων, τυπογράφοι και έκδο-
τικοί οίκοι, συγγραφείς και μεταφραστές). Ποσοτικές και ποιοτικές έκτιμήσεις δια-
σταυρώνονται και έμπλουτίζονται άμοιβαία ώστε νά διαγραφεί ή «φυσιογνωμία τής
βιβλιοπαραγωγής» και συνακόλουθα τó «στίγμα τής κοινωνίας πού παράγει τά έντυπα
και τά καταναλώνει» — για νά χρησιμοποιήσω τά λόγια τής συγγραφέως.

Τά ποσοτικά δεδομένα τής πρώτης αúτης άπογραφής τών ελληνικών έντύπων για
τήν περίοδο 1864-1900 δέν προσφέρονται πρós συστηματοποίηση, άφενός γιατί, σύμ-
φωνα με τούς ύπολογισμούς τής συγγραφέως, πρόκειται μόλις για τó πέμπτο τής συνο-
λικής βιβλιοπαραγωγής, άφετέρου λόγω τής ιδιαίτερης φυσιογνωμίας τής Βιβλιοθήκης
του ΕΛΙΑ. Ή έξαγωγή γενικών συμπερασμάτων θα είναι νόμιμη πιθανώς όταν άπο-
γραφοϋν τά μισά τουλάχιστον έντυπα τής περιόδου.

Περισσότερο θεμιτές είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση οί ύποθέσεις πού στηρίζον-
ται στα ποιοτικά δεδομένα. Πίσω άπό τούς τίτλους μπορούμε νά διακρίνουμε τó δυνά-
μει άναγνωστικό κοινό, τόν άναγνώστη-στόχο. Ή άστικοποίηση, ή έξάπλωση του άλ-
φαβητισμού και του σχολικού δικτύου στη μετα-οθωνική περίοδο διαφοροποιοϋν και
σίγουρα διογκώνουν τήν πελατεία του έντυπου λόγου. Πλάι στο βιβλίο ύπάρχει έξάλλου
τó 19ο αιώνα ένας νεόφερτος πρωταγωνιστής, ή έφημερίδα, πού άπορροφά μεγάλο
μέρος τής άναγνωστικής δραστηριότητας. Τó εύρος τής επικάλυψης πού ύπάρχει άνάμε-

σα στις πελατείες τῶν δύο αὐτῶν μὲρῶν τοῦ ἔντυπου λόγου εἶναι ἀσφαλῶς ἀποκαλυπτικό γιὰ τὴν ἀντίστοιχη κοινωνία.

Βρισκόμαστε φυσικὰ ἀκόμη ἀρκετὰ μακριὰ ἀπὸ τὴ γνῶση τῶν πρακτικῶν τῆς ἀνάγνωσης, τῆς χρήσης καὶ τῆς ἰδιοποίησης τοῦ βιβλίου, ἐφόσον ἀγνοοῦμε ὡς τώρα μὲ ἐξαντλητικὴ ἀκρίβεια τὴν ἴδια τὴν αὐλικὴν ὑπόσταση τοῦ ἐντύπου καί, σὲ μεγάλο βαθμό, ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν κυκλοφορία καὶ τὴ διάδοσή του. Ἐνας δείκτης πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ γεωγραφία τοῦ βιβλίου, δηλαδὴ ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῆς παραγωγῆς του. Ἡ δευτέρα συνιστώσα τῆς γεωγραφίας τοῦ βιβλίου εἶναι, βεβαίως, ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῆς κατανάλωσής του, ἀλλὰ γιὰ μιὰ παρόμοια προσέγγιση χρειαζόμαστε ἓνα διαφορετικὸ σύνολο δεδομένων. Ἡ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἀθήνας στὸν πίνακα τῶν τόπων ἔκδοσης γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δὲ μᾶς ξαφνιάζει. Ὑπάρχει βεβαίως πάντα ὁ πειρασμὸς νὰ ἀνιχνεύσουμε πιθανὲς συνέχειες ἢ ἀσυνέχειες μὲ τὴν προηγούμενη περίοδο ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐτήσια βιβλιοπαραγωγή σὲ κάθε τόπο. Οἱ συσχετισμοὶ δυνάμεων ἀνάμεσα στὰ μικρότερα ἀστικά κέντρα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (παρατηροῦμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ πρώτη ἔκδοση στὰ Τρίκαλα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1895 καὶ στὴ Σπάρτη ἀπὸ τὸ 1875) ἀλλὰ καὶ οἱ ἀναλογικὲς σχέσεις τῶν ἑλλαδικῶν καὶ τῶν ἐξω-ἑλλαδικῶν ἐκδοτικῶν κέντρων προσφέρονται γιὰ ἐρευνητικὴ ἐπεξεργασία.

Τυπογράφοι καὶ ἐκδότες μὲ τὴ σειρά τους πλαισιώνουν τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ βιβλίου ὡς ἐμπορεύσιμου προϊόντος. Ἡ ἀπλὴ εὐρητηρίασὴ τους ὀδηγεῖ σὲ μιὰ πρώτη διάκριση ἀνάμεσα σὲ «μικροὺς» καὶ «μεγάλους» ἐκδότες, σὲ συσχετισμὸ μὲ τοὺς τόπους ἔκδοσης, καθὼς καὶ στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν περιγραφή τοῦ «μέσου» ἐκδότη, μὲ βάση τὸν ἀριθμὸ τῶν τίτλων (ἀνὰ ἔτος ἢ γιὰ μιὰ μεγαλύτερη περίοδο). Σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς τίτλους ποὺ ἐκδίδουν, μπορεῖ ἐξάλλου νὰ διαφανεῖ ἡ πιθανὴ εἰδίκευση σὲ ὀρισμένη κατηγορία ἐντύπων. Ἡ παραγωγή τοῦ βιβλίου ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὶς τεχνολογικὲς ἐξελίξεις, τὴν ἐξέλιξη τῆς τυπογραφικῆς τέχνης, τὴν εἰσαγωγὴ νέων μηχανικῶν μέσων παραγωγῆς καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκδοτικῆς ἐπιχείρησης. Ἡ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ λίγα στοιχεῖα παρέχει σ' αὐτὸ τὸν τομέα, παρόλο ποὺ εἶναι πολὺ χρήσιμες οἱ πληροφορίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ὀνομασίες καὶ τὶς διευθύνσεις τῶν τυπογραφείων καὶ τῶν βιβλιοπωλείων.

Τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς βιβλιογραφικῆς καταγραφῆς εἶναι ὁ τίτλος, ὁ ὁποῖος προσφέρεται σὲ πολλαπλὲς κατηγοριοποιήσεις καὶ ταξινομήσεις. Οἱ ἐπιγραμματικὲς ὅσο καὶ εὐστοχες παρατηρήσεις τῆς συγγραφῆς σχετικὰ μὲ τὴν ἀναλογικὴ ἀντιπροσώπηση τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ σχολικοῦ βιβλίου, τῶν πολιτικῶν κειμένων καὶ τῆς «νεοελληνικῆς ρητορείας» ἐπίσης, ἀνοίγουν δρόμους πρὸς τὴν κατανόηση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ θέση τῶν μεταφράσεων μπορεῖ ἐξάλλου νὰ ὑποδηλώσει τὸ βαθμὸ ἐξάρτησης ἀπὸ ξένα πρότυπα ἀλλὰ καὶ τὸν πιθανῶς νεοτερικὸ χαρακτήρα παρόμοιων ἐπιλογῶν. Τεκμήριο ἀδρανειῶν ἢ βῆμα νεοτερισμῶν, ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὸ πλατὺ κοινὸ ἢ ὄργανο μειοψηφιῶν «προοδευτικῶν» ἢ «ἀρχαϊκοῦ» χαρακτήρα, τὸ βιβλίο εἶναι πάντα ὁ καθρέφτης τῆς κοινωνίας ποὺ τὸ παράγει καὶ μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ μπορεῖ νὰ θεθεῖ «στὴν ὑπηρεσία τῆς ἱστορίας».

Ἡ γνῶση μας στὸν τομέα αὐτὸ τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας παρουσιάζεται τώρα ἐμπλουτισμένη. Στόχος τῆς *Βιβλιοθήκης τοῦ ΕΛΙΑ* δὲν ἦταν ἀσφαλῶς νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα ποὺ, ἀντιθέτως, ἐπίδιωκε νὰ προκαλέσει. Ἔργο ὑποδομῆς καὶ τεκμηρίωσης, πρόσφερε τὰ πραγματικὰ δεδομένα ποὺ ἐπιτρέπουν σκέψεις καὶ ὑποθέσεις. Ὁ ἀφετηρι-

ακός τόμος τῆς Πόπης Πολέμη ἔβαλε συνεπῶς τὴν πρώτη «ἄνω τελεία». Τὸ γεγονός ὅτι ἤδη βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 19ου αἰώνα» —τὸ ὁποῖο καλύπτει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ, ὅλες τὶς προσιτὲς βιβλιοθηκὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καθὼς καὶ κάθε δυνατὴ πηγὴ γιὰ τὴ βιβλιογράφηση ἐνὸς ἐντύπου— μᾶς δημιουργεῖ βᾶσιμες ἐλπίδες ὅτι δὲ θ' ἀργήσει νὰ ἀκολουθήσει ἡ ἐπόμενη.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

«ΤΑ ΠΕΡΙΕΡΓΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ»

Ἴμπν Μπαττούτα, Ταξίδια στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική 1325-1354. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις: Σίσσυ Σιαφάκα. Ἐπιμέλεια ἔκδοσης Λουκάς Ἀξελός. Στοχαστὴς / Ταξίδια - ἀνακαλύψεις, [Ἀθήνα 1990], 325 σ. + εἰκ. Ἐξώφυλλο Στέλλα Γκρανιά.

Μιά δωρεὰ σ' αὐτοὺς ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ περιεργὰ τῶν πόλεων καὶ τὰ θαύματα τῶν ταξιδιῶν.

Ἡ φράση αὐτή, βρίσκεται στὴν κατακλείδα τῆς ἀφήγησης τῶν περιπλανήσεων τοῦ παλαιοῦ γεωγράφου καὶ περιηγητῆ τοῦ 14ου αἰώνα, Ἴμπν Μπαττούτα. Ὁ Abu Abd Allah Muhammad Ibn Abd Allah (1304-1377) γεννήθηκε στὴν Ταγγέρη καὶ στὰ εἴκοσὶ του χρόνια ἔφυγε γιὰ τὸ καθιερωμένο προσκύνημα στὴν Μέκκα· γιὰ τριανταπέντε χρόνια διέσχισε διάφορες χώρες καὶ ἠπείρους —ἀπὸ τὴν Ἀφρική ἕως τὴν Κίνα.

Τὸ ὁδοιπορικὸ του ἀποτελεῖ σπάνια μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ γραφίδα διέσωζε μὲ τὸν πληρέστερο τρόπο τὴν εἰκόνα τοῦ σύμπαντος, καὶ εἶναι γραμμένο ἀπὸ κάποιον ποὺ κατέχει νὰ μιλεῖ μὲ γνώση καὶ μὲ τρόπο: κατὰ πῶς θέλει ἡ παράδοση ὁ προσκυνητὴς, ἐπιστρέφοντας στὸ ἀρχικὸ σημεῖο ἐκκίνησης του, τὴν πατρίδα του τὸ Μαρόκο, ἀνιστόρησε τὶς περιπέτειές του αὐτὲς σὲ ἓναν γραμματικὸ τοῦ σουλτάνου, κι' ἐκεῖνος τὶς κατέγραψε, τὸ ἔτος 1355· ἀνασύροντας μέσα ἀπὸ τὴν πολυδαίδαλη μνήμη του κομμάτια τῶν μακρόχρονων ἐμπειριῶν του χρωμάτισε καὶ προσδιόρισε τὸ ὕψος τοῦ κειμένου: ἡ πρώτη ὕλη τοῦ ἀναγνώσματος ποὺ ὁ σημερινὸς φιλοπερίεργος ἀντικρύζει στοιχειοθετημένο σὲ κεφάλαια καὶ σελίδες εἶναι ὁ προφορικὸς λόγος τὸ παραμῦθι.

Σπάραγμα καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο μιᾶς ἐποχῆς ἀρχαίας τὸ ἔργο τοῦ Μπαττούτα δὲν ἀπομνημονεῖ ἀπλὰ αὐτὸν τὸν ἄγνωστο, μυστηριώδη κόσμο, ἀλλὰ μετέχει σ' αὐτόν,

